

به سوی ایجاد بانک اطلاعات نسخ خطی عربی در کتابخانه بریتانیا

کالین اف. بیکر

کتابخانه بریتانیا، لندن، انگلستان

مترجم: زهره غلام حسین زاده

مقدمه

"همه ما کتابخانه‌هایی را می‌شناسیم که هنوز منتظرند فهرست کتب اضافی صد سال پیش یا قبل از آن را اعلام کنند." این اظهار نظر توسط پروفیسور جی. پی. برسون^۱، سی سال قبل در پیش‌گفتار کتاب "نسخ خطی شرقی در اروپا و آمریکای شمالی"^۲ مطرح شده است که مشخصاً مربوط به مجموعه نسخ خطی عربی کتابخانه بریتانیا است و بی‌شک مربوط به کتابخانه‌های اصلی دانشگاهی می‌باشد. این مقاله به بحث در مورد پیشرفت عمده نحوه دستیابی به مجموعه این نسخ پرداخته و شیوه‌ای که اخیراً کتابخانه بریتانیا جهت افزایش دسترسی موثر و سریع کاربران به اطلاعات تمام نسخ عربی به کار برده و همچنین نحوه تکامل طرح مذکور و چگونگی تشکیل بنیان فهرستگان دستی پیوسته (online) پیشنهاد شده برای نسخ خطی عربی در انگلستان را مورد بحث قرار می‌دهد.

پیش زمینه

با توجه به بزرگی مجموعه نسخ خطی عربی کتابخانه بریتانیا، جای تعجب است که پس از گذشت مدتی طولانی، اظهار نظر آقای پی. برسون هنوز واقعیت دارد. مجموعه کتابخانه بریتانیا، با ۱۴۰۰۰ جلد نسخه خطی شامل ۲۰۰۰۰ اثر، حدوداً بیش از نیمی از کل تعداد ۲۵۰۰۰ جلد نسخه خطی عربی موجود در مراکز علمی انگلستان را در خود جای داده است. ادعا می‌شود این مجموعه، هم از لحاظ تعداد و هم از لحاظ کیفیت، یکی از مهم‌ترین مجموعه‌های این چنینی در اروپا و آمریکای شمالی می‌باشد.

در حقیقت، مجموعه کتابخانه بریتانیا، دو مجموعه تاریخی در یک مجموعه می‌باشد که نسخ خطی عربی کتابخانه قدیمی موزه بریتانیا را با کتاب‌های موجود در کتابخانه دفتر هند^۳ که زمانی بخشی از دفتر خارجی و مشترک‌المنافع انگلستان بود، ترکیب کرده است. غنای این مجموعه زبانه‌زاد است. برای نمونه تعدادی از چشمگیرترین گنجینه‌های این مجموعه شامل یکی از قدیمی‌ترین نسخ خطی قرآن که به اواخر قرن هشتم میلادی برمی‌گردد، قرآن مملوک هفت-جلدی منحصر به فردی است که برای سلطان بای‌بار^۴ کاملاً با طلا نوشته شده است و رونوشتی از عجایب الخلق (Aja'ib al-makhlukat) قزوینی مربوط به اوایل قرن چهاردهم میلادی و موارد دیگری همچون راهنمای مهم‌تری مربوط به قرن چهاردهم (Kitab nihayat al-su'l wal-umniyah fi' ilm al-furusiyyah) می‌باشد.

تشکیل آن چه اکنون مجموعه نسخ خطی عربی کتابخانه بریتانیا در طول دو قرن گذشته یا بیشتر از آن می‌باشد، نتیجه فرایندی است که طی آن تعدادی مجموعه شخصی گردهم آمده‌اند تا مجموعه‌های عمومی و منبعی بین‌المللی و عظیم را به وجود آورند. این کار، بازتابی از منافع سیاسی، تجاری و فرهنگی مجریان، مبلغان مذهبی، افراد خبره و تجار خاورمیانه و شبه قاره هند می‌باشد.

از مهم‌ترین مجموعه‌های اولیه کتابخانه قدیمی موزه انگلستان، مجموعه نسخ خطی می‌باشد که توسط کلادیوس جیمز ریچ^۵ - یکی از مجریان و کارشناسان تاثیرگذار آن زمان - جمع‌آوری شده است. مجموعه ۳۹۰ نسخه‌ای

او با تصویب مجلس انگلستان در سال ۱۸۲۵ تنها به قیمت ۷۰۰۰ پوند خریداری شد! از دیگر مجموعه‌های بزرگی که در قرن نوزدهم به کتابخانه موزه بریتانیا اضافه شد، می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

- ۳۲۸ جلد نسخه خطی خریداری شده از جهانگرد اتریشی دکتر ادوارد گلیسر^۶، که عمدتاً شامل ادبیات زبیدی می‌باشد.

- ۲۴۶ جلد نسخه خطی از دارائی‌های کنل رابرت تیلر^۷ که در دهه ۱۸۵۰ آن را از موسسه ساکنین ثروتمند و سیاسی بغداد^۸ خریداری کرده بود.

- مجموعه ۱۹۸ نسخه‌ای که در سال‌های بین ۱۸۴۹ تا ۱۸۸۰ توسط الفرد فرای هرفون کرمر^۹ در دمشق و قاهره جمع‌آوری شده بود.

- ۱۰۴ جلد نسخه خطی از مجموعه دابلو. لین^{۱۰} که بسیاری از آن‌ها اساس واژه‌نامه عربی-انگلیسی^{۱۱} معروف او را تشکیل می‌دهد.

برخلاف کتابخانه موزه قدیمی بریتانیا، کتابخانه دفتر هند، بیش از نیمی از مجموعه کتابخانه خود را از یک منبع گرفته است. این مجموعه شامل ۱۹۵۰ کتاب خطی عربی موسوم به "مجموعه دهلی" است که نشانی از باقی‌مانده‌های کتابخانه امپراطوری سلسله مغول در دهلی سال ۱۸۵۸ می‌باشد. دیگر مجموعه‌های مهم در کتابخانه اداری هند، شامل ۴۳۸ جلد کتاب خطی از مجموعه بیجاپور^{۱۲} و به‌جامانده از حکمرانان عدیل شاهی^{۱۳} و نیز ۹۴ جلد کتاب خطی از کتابخانه تیپو سلطان^{۱۴} می‌باشد در سال ۱۸۰۷، ۴۱۱ جلد

نسخه خطی از ریچارد جانسون^{۱۶} استاندار هند خریداری گردید و ۷۲ جلد کتاب خطی از وارن هیستینگز^{۱۷}، اولین سر فرماندار ایالت هند در ۱۸۰۹ گرفته شد.

با توجه به حجم و تنوع موجودی کتب خطی عربی کتابخانه بریتانیا، باید این حقیقت را قبول کرد که فهرست‌های منتشر شده از این مجموعه‌ها و مجموعه‌های در دست اقدام، دارای اطلاعات گوناگون، ناپیوسته، ناموزون، سرشار از توصیف و فهرست نسبت به فهرست دستی^{۱۸} اصلی بوده است. برای نمونه، تا جایی که به موزه قدیمی بریتانیا مربوط می‌شود، از زمان تنظیم فهرست توصیفی کتب خطی عربی الیس و ادوارد^{۱۹} در سال ۱۹۱۲، فهرست منتشر شده‌ای از مجموعه‌های در دست اقدام کتابخانه بریتانیا موجود نبوده است تا این که رودریک واسی^{۲۰} فهرست‌های رده‌بندی شده‌ای از منابع علوم قرآنی، حدیث و قوانین اسلامی ایجاد کرد که در سال ۱۹۹۵ منتشر شد. به عنوان مثال کتابخانه دفتر هند، فهرست‌هایی را که مربوط به ادبیات قرآنی، عرفان و اخلاق می‌باشند را اخیراً بین سال‌های ۱۹۳۰ تا ۱۹۴۰ به‌عنوان جزوه به چاپ رسانده است و تنها ضمیمه‌هایی برای اثر چاپ شده *اوتولو*^{۲۱} (۱۸۷۷) با عنوان "فهرست کتب خطی عربی در کتابخانه دفتر هند" به چاپ رسانده است.

همچنین باید توجه داشت که اگرچه دستنوشته‌هایی که با علوم قرآنی، حقوق اسلامی، حدیث، کلام و تصوف سروکار دارند، مشخصاً بخش اعظمی از مجموعه کتابخانه بریتانیا (در واقع ۴۵٪ از آن) را تشکیل می‌دهند، همه ترکیب‌ها و طیف‌های موضوعی را شامل نمی‌شود. فلسفه، تاریخ، جغرافیا، و اخلاقیات و آداب، ۱۶/۵٪ از این مجموعه را در برمی‌گیرد. زبان و ادبیات عرب، ۲۲٪ این مجموعه را تشکیل می‌دهد. این مجموعه گسترده شامل دستور زبان عربی، فرهنگ لغت نویسی، فلسفه، علم بیان، عروض، نظم و نثر و گزیده‌ها و گلچین‌های ادبی، دائره‌المعارف‌های هنر و علوم، موسیقی و هنرهای دیگر است، در حالی که ۹٪ این مجموعه به مباحث علمی

مانند ریاضیات، علوم پایه، نجوم و پزشکی تعلق دارد و ۷/۵٪ شامل ادبیات ادیان دیگر و اسناد گوناگون یا وقفنامه‌ها می‌باشد. در میان این اسناد، نمونه‌های خوشنویسی، نامه‌ها، فرمان‌ها و اسناد وقف نیز به چشم می‌خورد. ادبیات ادیان دیگر شامل متون عربی مربوط به ادیان دروزی^{۲۲}، بهائیت، مسیحیت و یهودیت است. در این مجموعه باید دستنوشته‌هایی مانند آن‌هایی که به زبان عربی هستند ولی با رسم‌الخط عربی نوشته نشده‌اند، هم‌چون عربی به رسم‌الخط عبری (یا یهودی)، عربی به رسم‌الخط آسوری (کارشونی^{۲۳})، و عربی به رسم‌الخط سامره‌ای^{۲۴} را نیز لحاظ کرد.

از آن جایی که فهرست منتشر شده اخیر، که از دست نوشته‌های عربی کتابخانه بریتانیا اطلاعات مربوط به ۷۶۲۰ نسخه خطی (فقط حدود ۵۰٪ این مجموعه) را فراهم می‌کند، نیاز اساسی به فراهم آوردن اطلاعات آماده و دسترسی آسان به کل مجموعه وجود داشت. این وضعیت در پنج سال اخیر بهبود چشمگیری داشته است. در حال حاضر ما قادر به ارائه اطلاعات در خصوص تمامی دستنوشته‌های عربی موجود در مجموعه، از یک نقطه واحد دسترسی هستیم که قرار است بزودی با نام "راهنمای موضوعی دستنوشته‌های عربی در کتابخانه بریتانیا"^{۲۵} به چاپ برسد.

طرح میکروفیش علوم انسانی

طرح ایجاد میکروفیش به واسطه طرحی گسترده با شراکت و سرمایه‌گذاری مرکز تحقیقات و مطالعات اسلامی شاه فیصل در ریاض و با هدف در دسترس قرار دادن تمام کتب خطی عربی موجود در کتابخانه بریتانیا بر روی میکروفیش تسریع شد. این طرح فرصتی بی‌نظیر برای انجام یک بررسی و خانه‌تکانی کلی شامل سیاهه‌برداری و نظارت جلد به جلد با یک روش واحد در مورد همه دستنوشته‌های موجود در مجموعه، بر پایه ملاک‌های عینی مورد توافق سرپرستان کتابخانه‌ها و با در نظر گرفتن تمامی موارد شامل نسخه‌های نوشته شده بر روی پایپروس، چرم و کاغذ و همچنین

اسناد، طومارها و خطنوشته‌های تزئینی روی چوب بود. خوشبختانه برحسب اتفاق، زمان انجام این عملیات خانه تکانی با آماده شدن برای جابجایی مجموعه‌های شرقی^{۲۶} از اوربیت هاوس^{۲۷} به ساختمان جدید کتابخانه بریتانیا در سنت پانکراس^{۲۸} مقارن شد.

در این‌جا این سوال مطرح می‌شود که چرا فهرست مجموعه را به صورت میکروفیش و نه به صورت دیجیتالی ایجاد کردیم. دلیل عمده، تاریخ انجام کار بود. در اواسط ۱۹۹۱، چانه‌زنی‌ها شروع شد و در آن زمان ما برای این فرایند آماده نبودیم. علاوه بر این، مرکز شاه فیصل، مطالب را روی میکروفیش می‌خواست. با گذشت زمان، حال که بازنگری می‌کنیم، اگر قرار بود الان کار را شروع می‌کردیم، به عقیده من، فهرست دیجیتالی را انتخاب می‌نمودیم چرا که در این صورت می‌توانستیم بانک اطلاعات جدیدی به آن بیافزاییم. ملاحظات دیگری که می‌بایست در نظر گرفته می‌شد، ضرورت ایجاد فیلم‌های میکروفیش در سایت (به دلایل امنیتی و حفظ مطالب) بود. لازم بود عملیات ایجاد فیلم، بی‌وقفه و بگونه‌ای تنظیم گردد که بتوان آن را با توجه به مهلت‌های تعیین شده انجام داد و کار به‌طور یکنواخت و نه تکه‌تکه انجام شود و همچنین نیاز به کمک زبان‌شناسی در خصوص آماده‌سازی مواد جهت ایجاد فیلم‌های میکروفیش بود. مسئله دیگر اینکه، مشکل تهیه فیلم‌های میکروفیش یک مجموعه بزرگ، در صورتی که فقط بخشی از آن فهرست شده باشد یا به صورت نامناسب فهرست شده، مضاعف می‌گردد. همه این موارد، ما را به موضوع اصلی این مقاله، یعنی ایجاد راهنمای موضوعی هدایت می‌کند.

راهنمای موضوعی

تهیه راهنمای موضوعی به واسطه طرح ایجاد فیلم‌های میکروفیش صورت پذیرفت. در ابتدا، ارتباط شماره‌ای میکروفیش با نسخه خطی مدنظر بود. ایجاد فهرست‌ها در این طرح طبیعتاً براساس ساختاری که ایجاد فیلم‌های میکروفیش القا می‌کرد، انجام شد. نسخ خطی

بر اساس ۱۸ طبقه‌بندی موضوعی کلی و با توجه به فهرست‌های نسخ خطی عربی موزه بریتانیا به صورت میکروفیش درآمدند. این طبقه‌بندی با قرآن، حدیث، کلام و فقه شروع شده و با عرفان و زهد، ادعیه، خطبه‌ها، فلسفه و غیره ادامه پیدا می‌کرد. این کار مستلزم جستجو در فهرست‌های دستی، برگه‌های فهرست و موارد ثبت‌شده در ادارات دولتی مجموعه‌های شرقی و دفتر هند بود تا اطمینان حاصل شود نسخ خطی مرتبط، تحت یک طبقه‌بندی واحد قرار می‌گیرند.

در رابطه با انتخاب طبقه‌بندی‌ها، از آنجایی که فهرست‌های قبلی بر اساس موضوع، مرتب می‌شدند یا حداقل دارای فهرست‌های موضوعی بودند، این فهرست در ابتدا مجموعه‌ای به هم ریخته به نظر می‌رسید. اما از آنجایی که گردآورندگان قبلی در خصوص قرار دادن نسخ خطی همسان در یک طبقه اتفاق نظر نداشتند، تصمیم گرفته شد به منظور یکسان‌سازی و دسترسی آسان‌تر، بعضی از روش‌های توجیه‌پذیر مورد نظر آن‌ها را نیز تغییر دهیم.

هر فهرست شامل اسامی مولفین، عناوین کتب، تاریخ نسخه‌برداری، شماره نسخه خطی کتابخانه بریتانیا، فهرست مرجع کتابخانه بریتانیا و شماره میکروفیش می‌باشد. البته این اطلاعات، همگی مواردی اساسی هستند و چنین فهرستی، اطلاعات خلاصه‌ای ارائه می‌دهد. همچنین لازم بود همه این اطلاعات با خود نسخه‌های خطی مقایسه شوند و هر جا اطلاعات به‌خصوصی، کافی نبود یا اصلاً وجود نداشت، تحقیق جامع صورت گیرد. در این جا لازم است تاکید شود که فهرست ارائه شده، صرفاً یک راهنمای شماتیک است و نباید به عنوان نتیجه، یک تحلیل کارشناسی در نظر گرفته شود. با این حال، این راهنما کلید حل معمای مجموعه‌های مذکور به حساب می‌آید و به قول عرب‌ها، مفتاح الكنوز یا کلید گنج‌ها می‌باشد.

قبل از بحث بیشتر درباره ساختار راهنمای موضوعی، لازم است توضیح دهیم چرا ما در این مرحله از کار، علاقه‌ای به ایجاد پایگاه داده

کامپیوتری برای یکجا کردن فهرست‌ها نداشتیم. با در نظر گرفتن بزرگی و تنوع مجموعه حاضر، برای ما روشن بود که ایجاد بانک اطلاعات کاملاً توصیفی پس از دسته‌بندی و طبقه‌بندی دستی - موضوعی، به مزایب آسان‌تر و کارآمدتر خواهد بود. بنابراین فهرست موضوعی، نتیجه یک سری اقدامات اولیه و گسترده است که می‌بایست قبل از شروع طرح بانک اطلاعات کاملاً توصیفی طبقه‌بندی نسخ خطی عربی، انجام می‌شد که در آن تحلیل نسخه‌شناسی^{۳۰} و دیرین‌خط‌شناسی^{۳۱} دقیقی صورت گرفته است. به علاوه، ما نتایج ملموسی در دست داریم که برای همه منفعت‌آنی دارد. اقدام هوشمندانه‌ای که برای مرتب کردن مواد و اطلاعات به صورت دستی به کار گرفته شد، مشخصاً به نحوی استثنایی، مولد و کارآمد بود. بدیهی است که با توجه به جدول زمان‌بندی فشرده طرح و با در نظر گرفتن این مطلب که ایجاد بانک اطلاعات که مناسب دسترسی کاربران باشد که از طریق سایت و از فاصله دور از آن استفاده می‌کنند، نیاز به زمان زیادی داشت، این کار، زمان‌بندی طرح را دچار مشکل می‌کرد. ضمناً می‌بایست مشکلاتی از قبیل مشکلات بانک اطلاعات پیوسته (online) و همچنین مسئله جستجو در زبان‌های محلی و غیر از انگلیسی^{۳۲} / عنوان حل می‌شد. از آنجایی که قرار بود ایجاد میکروفیش‌ها در عرض سه سال به پایان برسد، فراهم کردن دسترسی آسان از طریق شکل سنتی انتشارات کتابخانه بریتانیا در آن زمان و حتی در حال حاضر بهترین روش به نظر می‌رسید. مجدداً تاکید می‌شود که این راهنما قرار نیست جایگزین فهرست‌های کاملاً توصیفی نسخ خطی عربی که کتابخانه بریتانیا متعهد به ایجاد آن است، می‌شود.

در مورد فهرست موضوعی، باید به یک سری سؤالات اساسی جواب داده شود. برای مثال، چگونه باید اسامی مولفین کتب کلاسیک عربی ارائه شود؟ معیار اصلی ما سادگی و راحتی ارجاعات (مرتبط)^{۳۳} بود. با توجه به این نکته که ما نه تنها با مولفین مسلمان خاورمیانه و خاور نزدیک و شبه قاره هند، بلکه با مؤلفینی

مسیحی و یهودی نیز سروکار داریم که ممکن است در نام خود جزء عربی و غیر عربی داشته باشند، نیاز مبرم به یکپارچگی احساس می‌شد. بنابراین ما موارد متعددی از جمله موارد زیر را در نظر گرفتیم:

- چگونگی عنوان شدن اسم‌های مؤلفین عرب با توجه به استفاده معمول آن‌ها در کتابخانه بریتانیا؛
- چگونگی ثبت اسم در پی‌نگاشت (بیانیه‌ای که در پایان متن دستنوشته قدیمی می‌آید و نشان‌دهنده عنوان اثر، نام کاتب و محل نسخه‌برداری است)^{۳۴} اثر، صفحه عنوان یا متن معرفی کتاب؛ و مقایسه آنها با Brockelmann, Sezgin, Kahhalah و al-Zerekly

در موارد متعددی، ما از فهرست مستند اسامی کتابخانه کنگره تبعیت کردیم؛ هرچند مرجعی معتبر برای بسیاری از اسامی یافت شده در نسخه‌های خطی، وجود نداشت. متأسفانه تعداد نسخ خطی که این مشکل را دارند و در آن‌ها نام مولف ثبت نشده، کم نیست.

با در نظر گرفتن همه موارد مذکور، ترجیح داده شد که "نسبت" را به عنوان جزء اصلی نام مولف در نظر بگیرند که بعد از آن اسم و نسب می‌آید. هر جا که ممکن بوده است، نام مولفین تحت این مورد فهرست شده‌اند. در مواردی که مولف با ملاک دیگری، همچون نسب یا کنیه معروف‌تر است، از آن استفاده شده است. به‌طور کلی از القاب و درجه‌ها، به‌جز در موارد نادری که مولف با چنین نامی معروف می‌باشد، چشم‌پوشی شده و رتبه‌بندی‌های وابسته به کلیسا نیز برای مشخص کردن مؤلفین عرب مسیحی مفید بوده است که اگر چه این موارد همگی لحاظ شده‌اند، اما این مورد قدری با بقیه فهرست متفاوت است. همین کار در مورد القاب افتخاری جهت متمایز کردن مؤلفین، بخصوص امامان یمنی انجام شد. مترجمین، گردآورنده‌ها و تدوین‌کننده‌های آثار نیز فهرست شدند که نحوه مشارکت آن‌ها داخل کروشه ذکر شده است.

عناوین آثار بر اساس نام مؤلف و برطبق

ترتیب زمانی نسخه‌برداری آن‌ها فهرست‌شدند به طوری که موارد تاریخ‌دار جلوتر از مواردی که مربوط به قرن تقریبی می‌باشند، قرار گرفتند. برای یک دست‌کردن عناوین نسخ خطی بر اساس آن‌چه در خود آن متون آمده و با توجه به آنچه در منابع استاندارد دیگر فهرست شده بود، لازم بود در طول فرایند تهیه راهنمای موضوعی، اصلاحاتی صورت گیرد که این امر علت اصلی تفاوت نسبی با موارد فهرست‌شده در فهرست‌ها می‌باشد.

مورد قابل ملاحظه دیگر، چگونگی تشخیص هویت واقعی هر اثر بود. در بعضی موارد، امکان این که تعیین شود آثاری که عناوین مشابهی داشتند: آیا در اصل یک کار واحد بوده یا نسخه تجدیدنظرشده می‌باشند یا این که کاری کاملاً متفاوت بودند، وجود نداشت. بنابراین تلاش شد چنین آثاری بر اساس یافته‌های موجود، با یک عنوان واحد فهرست شوند. با این حال هنوز لازم است ارتباطاتی بین متون ایجاد شود. این کار نیاز به تحقیقات بیشتری دارد که امید است طرح‌های فهرست‌نویسی دقیق‌تر، این مشکل را حل کند.

راهنمای موضوعی چه مزیت‌هایی دارد؟

اول این که خلاصه‌ای از اطلاعات را در یک نقطه واحد دسترسی ارائه می‌دهد و ما را قادر می‌سازد که برای اولین بار در تاریخ کتابخانه بریتانیا، فهرست کاملی از مجموعه‌های نسخ خطی عربی ارائه دهیم. دوم این که، به کمک این فهرست، می‌توان در یک نگاه، محدوده تاریخی آثار و نسخ خطی عربی منفرد را با توجه به تاریخچه انتقالات متن آن‌ها متوجه شد. این مورد هنوز موضوع تحقیقی مهم و مرتبطی می‌باشد؛ چرا که حتی در حال حاضر متون عربی مختلف و بی‌شماری به شکل ویراست‌های چاپ‌نشده وجود دارد. سوم این که، این فهرست، بُعد عربی-هندی جذابی را به اصل کار و تغییرات در متن‌های مجموعه اضافه کرده، و به ما کمک می‌کند دریابیم چگونه نسخه‌های خطی عربی مجموعه دفتر هند، می‌تواند مکمل مجموعه‌های شرقی باشد. نهایتاً اینکه، باید به فایده چنین فهرستی برای افراد بی‌شماری

اشاره کرد که در خصوص سؤالات مرجع به کتابخانه بریتانیا مراجعه می‌کنند و از لحاظ داخلی نیز این فهرست برای مواردی که بعداً به مجموعه اضافه می‌شوند مفید خواهد بود. در حقیقت، ما همگی به سمتی حرکت می‌کنیم که اعتبار اظهارنظر زیرکانه پروفیسور پیرسون در خصوص وضعیت بومی-سنتی فهرست‌کردن نسخ خطی مجموعه‌های شرقی را زیر سؤال می‌برد.

پیشنهاد فهرستگان دستی (فهرست دستی

مسترک) آنلاین (پیوسته) نسخه‌های خطی عربی در انگلستان

در حال حاضر در موقعیتی هستیم که در زمینه ایجاد فهرست‌های دستی آنلاین، می‌توانیم پیشرفت عمده‌ای داشته باشیم. هم‌چنین در زمینه مستندسازی نسخ خطی عربی در سرتاسر انگلستان نیز در وضعیت مطلوبی قرار داریم. راهنمای موضوعی ما نه تنها به عنوان الگو، بلکه به عنوان تسریع‌کننده ایجاد فهرست در دیگر کتابخانه‌های انگلستان مورد استفاده قرار گرفته است. کتابخانه بودلیان^{۳۳} در اکسفورد، با استفاده از تجربه کتابخانه بریتانیا، استفاده و گسترش راهنمای موضوعی را برای ایجاد فهرستگان دستی آنلاین، بر اساس موضوع در دستور کار خود قرار داده است. این کار امکان

دسترسی استاندارد را برای عموم فراهم خواهد کرد که از یک پایگاه داده اینترنتی تغذیه خواهند شد. این امر هم‌چنین برای اولین بار، فهرستی ملی از کل موجودی مجموعه‌های نسخ خطی عربی فراهم می‌آورد. طرح "بررسی جهانی نسخ خطی اسلامی"^{۳۴}، شروع مهم و قابل تقدیری در این زمینه است؛ چرا که در این طرح، کتابخانه‌ها و مراکز دانشگاهی انگلستان که دارای نسخ خطی عربی می‌باشند نیز لحاظ شده‌اند. مزایای چنین طرحی برای کتابداران و کاربران تخصصی کاملاً آشکار است و چنانچه توصیفات موضوعی جامع‌تری برای هر نسخه خطی اضافه شود، این طرح می‌تواند برای مجموعه‌های غیرعربی و عمومی نیز مفید واقع شود. برای مثال، اطلاعات جمع‌آوری شده در خصوص تعداد صفحات، تذهیب، تصاویر و

صحافی اولیه می‌تواند به این فهرست اضافه شود.

سایر پیشرفت‌ها

اکنون کتابخانه بریتانیا مجموعه خود را منظم نموده و درصدد ایجاد موقعیت مناسبی است تا بانک اطلاعات کاملی را جهت فهرست‌نویسی توصیفی نسخه‌های خطی و سایر دیرین‌خطنگاشتها ایجاد نماید. این قبیل اقدامات و طرح‌های آزمایشی در حال حاضر نیز در چندین موسسه در سراسر جهان شروع شده است. از جمله این برنامه‌ها باید به فهرست‌نویسی کامپیوتری نسخ خطی عربی در دارالکتب قاهره، کتابخانه ملی فرانسه^{۳۵}، مرکز شاه فیصل ریاض، و هم‌چنین طرح ایجاد فهرستگان فهرست نسخه‌های خطی حدیث و علوم حدیث در ایران که "نشر حدیث اهل‌البیت" عهده‌دار آن شده (در گستره جهانی تاکنون هفت مجلد از آن به چاپ رسیده است) و طرح فهرست‌نویسی کامپیوتری تمام نسخ خطی هندی و اسلامی (ACSAM) در مجموعه‌های آمریکای شمالی اشاره کرد. مسلماً، کارهای زیادی در حال انجام شدن است و هیچ محدودیتی در رابطه با همکاری و هماهنگی در سطح ملی یا بین‌المللی در این زمینه وجود ندارد.

به‌طور خلاصه، این سوال مطرح است که کتابخانه بریتانیا چه چیزهایی بدست آورده است؟

اول، فهرست دستی طبقه‌بندی شده‌ای از همه نسخه‌های خطی عربی کتابخانه؛ دوم، دسترسی سریع و آسان به همه مجموعه‌ها؛ سوم، ساختاری که براساس آن می‌توان بانک اطلاعاتی را برای یک فهرست‌نویسی کاملاً توصیفی شامل بررسی جنبه‌های نسخه‌شناسی ایجاد نمود؛ چهارم، ساختاری برای دیجیتالی کردن نسخه‌های تذهیب‌شده و دارای تصویر؛ و نهایتاً، الگویی برای یک فهرستگان واحد ملی و پیوسته (آنلاین).

1. Colin F. Baker /2. J. D. Pearson /3. Oriental Manuscripts in Europe and North America
4. India Office Library /5. Sultan Baybars II /6. Claudius James Rich /7. Dr Eduard Glaser
8. Colonel Robert Taylor /9. Rich as Political Resident in Baghdad
10. Alfred Freiherr von Kremer /11. E. W. Lane's collection /12. Arabic-English Lexicon
13. Bijapur collection /14. Adil Shahi rulers /15. Tipu Sultan /16. Richard Johnson
17. Warren Hastings /18. handlist
19. Ellis & Edwards's A Descriptive list of the Arabic Manuscripts
20. Roderic Vassie's /21. Otto Loth's /22. Druze /23. Karshuni /24. Samaritan script
25. Subject-Guide to the Arabic Manuscripts in the British Library
26. Oriental Collections /27. Orbit House /28. St. Pancras /29. codicological /30. palaeographical
31. cross-references /32. colophon /33. Bodleian /34. World Survey of Islamic Manuscripts
35. the Bibliothèque Nationale de France (BNF)

J. D. Pearson, *Oriental Manuscripts in Europe and North America*, *Bibliotheca Asiatica* 7 (Switzerland, 1971), p. 111.

This figure is based on information found in G. Roper (ed.), *World Survey of Islamic Manuscripts*, 4 vols. (London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 1992-94).

A Descriptive list of the Arabic Manuscripts acquired by the trustees of the British Museum since 1894 (London, 1912).

R. Vassie, *A Classified Handlist of Arabic Manuscripts acquired since 1912* (British Library, 1995). Vol. 1, Islamic Law, vol. 2 Qur'anic Sciences & Hadith.

Fasc. 1: C. A. Storey, *Qur'anic literature* (London, 1930); Fasc. 2: A. J. Arberry, *Sufism and ethics* (London, 1936); Fasc. 3: R. Levy, *Fiqh* (London, 1937); Fasc. 4: R. Levy, *Kalam* (London, 1940).

O. Loth, *a Catalogue of Arabic Manuscripts in the Library of the India Office* (London, 1877).

G. Roper (ed.), *World Survey of Islamic Manuscripts*, 4 vols. (London, Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 1992-94).

See M.-G. Guesdon, 'The Bibliothèque nationale de France and the UNESCO's MEDLIB Project: A Seminar on Arabic Manuscripts Computerised cataloguing' in *Manuscripta Orientalia*, 5 iii (1999), pp. 59-61.

Towards a database of the Arabic manuscripts in The British Library: a case history by Colin F. Baker, The British Library,

London, United Kingdom, Paper presented at: 66th IFLA Council and General Conference - Jerusalem, Israel, 13-18 August

Taken from: www.ifla.org

International Federation of Library Associations and Institutions - Latest Revision: May 31, 2000